

АРКАДІЙ ГАЙДАР

~
P.V.P.

АРКАДІЙ ГАЙДАР

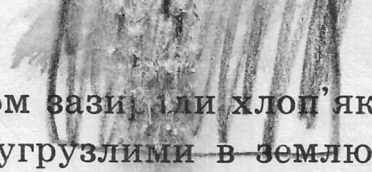
Р.В.Р.

ПОВІСТЬ

ДЛЯ СЕРЕДНЬОГО
ШКІЛЬНОГО
ВІКУ

ПЕРЕКЛАД З РОСІЙСЬКОЇ
ОЛЕКСАНДРА ІЛЬЧЕНКА

МАЛЮНКИ
ВОЛОДИМИРА САВАДОВА

Сюди раніше часом зазідали хлоп'яки, щоб досхочу побігати й полазити між угрузлими в землю і напіврозваленими сараями. Тут було добре.

Колись німці, загарбавши Україну, сюди звозили сіно й солому. Але німців прогнали червоні, після червоних прийшли гайдамаки, гайдамаків прогнали петлюрівці, петлюрівців — іще хтось. І лишилось лежати сіно почорнілими, півзотлілими купами.

А коли отаман Криволоб, той самий, що його папаху перетинала жовто-блакитна стрічка, розстріляв тут чотирьох москалів і одного українця, пропала в хлоп'яків усяка охота лазити й ховатись по звабливих лабіринтах. І zostались там чорні сараї, занедбані, мовчазні.

Тільки Димко забігав сюди часто, бо тут якось особливо тепло гріло сонце, приємно пахтів гірко-солодкий полин і спокійно дзижчали джмелі над лапатими лопухами.

А вбиті?.. Та їх давно ж нема! Їх поклали в одну яму й засипали землею. А старий жебрак Овдій, той, якого так боїться Топ та інші малюки, змайстрував з двох жердин міцний хрест і нишком поставив його над могилою. Ніхто не бачив, а Димко бачив. Бачив, але не сказав нікому.

В затишному кутку Димко спинився і уважно озирнувся навкруги. Не помітивши нічого непевного, він покопався в соломі й витяг звідти дві обойми патронів, шомпол од гвинтівки й іржавий австрійський багнет без піхов.

Попервах Димко вдавав розвідника, тобто лазив на колінах, а в критичні хвилини, коли мав підставу гадати, що

ворог близько, лягав на землю, і, посуваючись далі з найбільшою обачністю, докладно розглядав його розташування. Щасливим випадком чи ще чомусь, тільки сьогодні йому таланило. Він умудрявся безкарно підкрататись зовсім близько до уявних ворожих постів і, переслідуваний градом пострілів з рушниць та кулеметів, а іноді навіть з батарей, повертався живий та цілий у свій стан.

Потім, залежно від результатів розвідки, вислав у бій кінноту і з верещанням врубався в саму гущавину лопухів та будяків, які по-геройському вмирили, не бажаючи, навіть під таким бурхливим натиском, тікати геть.

Димко мужність поважає і тому бере недобитки в полон. Потім, скомандувавши «шикуйся» й «струнко», звертається до полонених з гнівною промовою:

— Проти кого йдете? Проти свого брата робітника й селянина? Генерали вам потрібні та адмірали...

Або:

— Кому нію захотіли? Свободи захотіли? Проти законної влади...

Це залежно від того, командира якої армії в даному разі він зображував, бо командував то однією, то другою по черзі.

Він так сьогодні загулявся, що схаменувся лише тоді, як забрязкали калатала череди, що вже поверталась додому.

«Отакє! — подумав він. — Ну тепер мати завдасть прочухана, а то й попоїсти, гляди, не лишить». І, сховавши свою зброю, він мерщій подався додому, роздумуючи на бігу, як йому краще збрехати.

Але, на превеликий подив, він прочухана не дістав і брехати йому не довелось.

Мати майже не звернула на нього уваги, хоч Димко мало не здибався з нею коло ганку. Бабуся брязкала ключами, навіщось добуваючи з хижки старий піджак і штани.

Топ старанно копав собі ямку тріскою в купі глини.

Хтось тихенько ззаду смикнув Димка за холошу. Озирнувся і побачив кудлатого Джмеля, що поглядав досить сумно.

— Ти чого, дурню? — ласкаво спитав він і враз помітив, що в цуцика чомусь розсічено губу.

— Мам! Хто це? — гнівно спитав Димко.

— Ах, одчепись! — прикро відповіла та, одвертаючись.—
Що я, додивлялась, чи як?

Та Димко відчув, що вона каже неправду.

— Це дядько чоботом двигонув, — пояснив Топ.

— Який іще дядько?

— Дядько... сірий... він сидить у нас у хаті.

Лайнувши «сірого дядька», Димко прочинив двері. На ліжку він побачив дебелого здорованя в солдатській гімнастерці. Поруч на ослоні лежала казенна сіра шинель.

— Головень! — здивувався Димко. — Ти звідки?

— Звідти, — пролунала коротка відповідь.

— Ти навіщо Джмеля вдарив?

— Якого ще там Джмеля?

— Собаку мого...

— Хай не гавкає. А то я йому й зовсім довбешку одірву.

— Бодай тобі самому одірвав хтось! — сердито відповів Димко й шурхнув за піч, бо Головнева рука простяглась була до важкого чобота, який валявся долі.

Димко ніяк не міг збагнути, звідки взявся Головень. Зовсім іще недавно червоні забрали його в солдати, а тепер він знов уже дома. Не може бути, щоб служба в них була така коротка.

Вечеряючи, він не витерпів і спитав:

— Ти у відпустку приїхав?

— У відпустку.

— Он як! Надовго?

— Надовго.

— Ти брешеш, Головень! — упевнено сказав Димко. — Ні в червоних, ні в білих, ні в зелених надовго тепер не відпускають, бо тепер війна. Ти дезертир, мабуть.

В наступну ж мить Димко дістав доброго ляца по шиї.

— Навіщо дитину б'єш? — вступилась Димкова мати. — Знайшов з ким зв'язуватись.

Головень почервонів ще більше, хитнув своєю круглою капловухою головою (за неї ж він і прізвисько дістав) і грубо відповів.

— Мовчїть-но краще... Пітерські пролетарі... Дїждетесь, що я з дому вас вижену.

Після цього мати якось знітилась, осіла й вилаяла Димка, що вже ковтав сльози:

— А ти не лізь, ідоле, куди не треба, а то ще й не так перепаде.

Повечерявши, Димко гулькнув у сіни, ліг собі на купу соломи за ящиками, вкрився материною чумаркою й довго лежав, не засинаючи. Потім до нього тихенько пробрався Джміль і поклав голову на плече.

— Поїдьмо, мамо, в Пітер, до батька.

— Ех, Димку! Та я хоч би й зараз... Та хіба тепер проїдеш? Перепустки всякі потрібні, а потім і так — навкруги он що робиться.

— В Пітері, мам, які?

— Хто їх знає! Кажуть, що червоні. А може, брешуть. Хіба тепер розбереш?

Димко погодився, що розібрати трудно. Уже як близько волосне село, а й то не втнеш, чиє воно. Казали, буцім зайняв його цими днями Козолуп... А що за Козолуп, якої він партії?

І він спитав у задуманої матері:

— Мам, а Козолуп зелений?

— А щоб вони пропали всі, разом узяті! — з серцем відповіла та. — Всі були люди як люди, а тепер маєш...

У сінях темно. Крізь одчинені двері видніє густо всіяне зорями небо, окраєць світлого місяця. Димко заривається глибше в солому, сподіваючись бачити продовження цікавого сну, якого він не додивився вчора. Засинаючи, він відчуває, як приємно гріє шию, припавши до нього, вірний Джміль...

В синьому небі краї хмар срібляться від сонця. Широко по ланах жовтими хлібами бавиться вітер, і літній день спокійно-блакитний. Неспокійні тільки люди. За темним лісом десь лунко проторохкотіли кулемети. Десь поза обрієм глухо озвались гармати. І промчав кудись легкий кавалерійський загін.

— Мамо, з ким це?

— Одчепись!

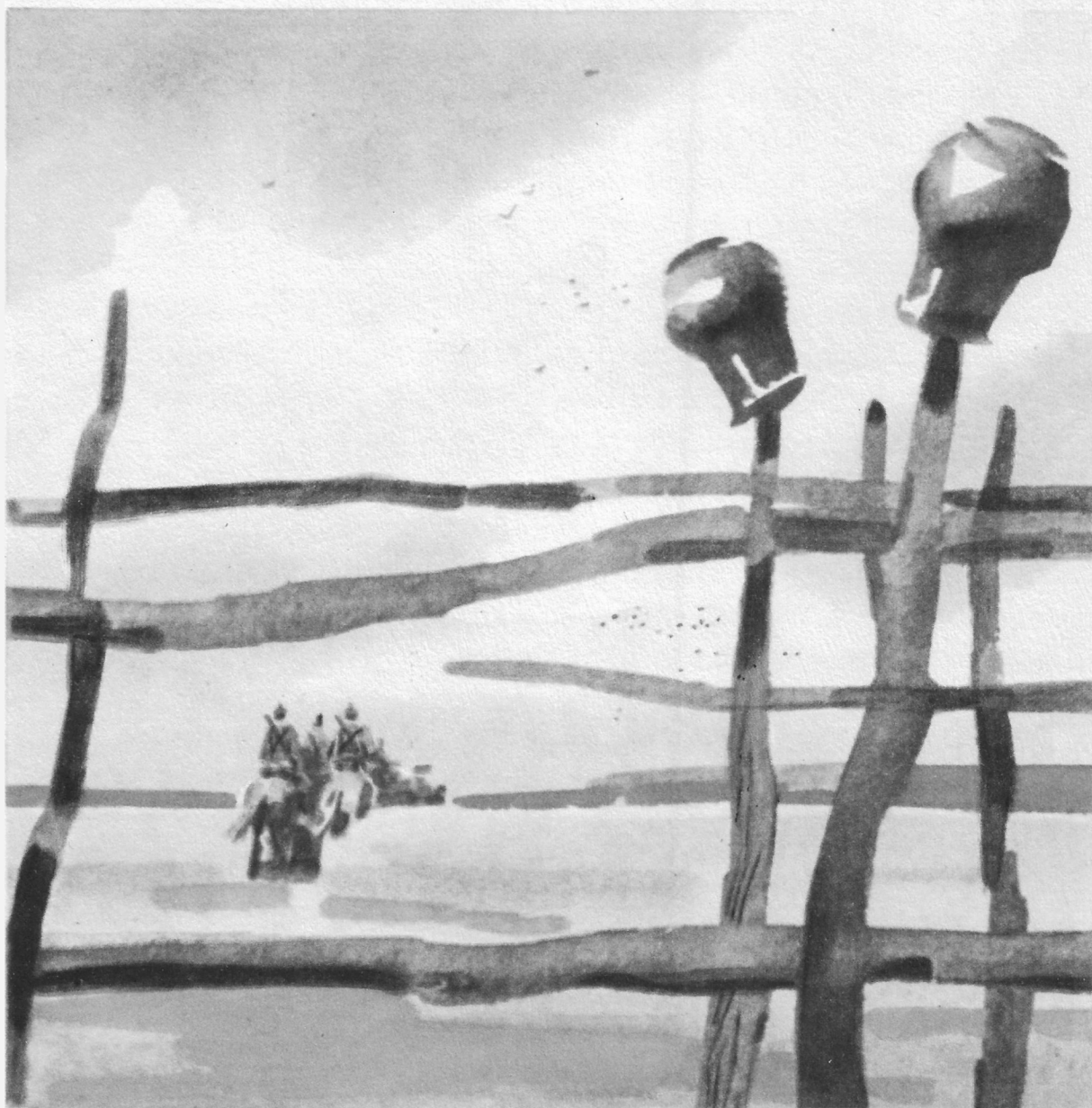
Одчепився Димко, побіг до паркану, зліз на одну з жердин і довго дивився, як даленіють вершники.

Тим часом Головень лютував. Щоразу, коли через невеличке село проходив червоний загін, він десь ховався. І Димко зрозумів, що Головень дезертир.

Якось бабуся послала Димка однести Головневі на сінник шматок сала й краєць хліба. Скрадаючись до відлюдної криївки, він помітив: Головень, сидячи до нього спиною, щось майструє.

«Гвинтівка! — здивувався Димко.— От так штука. Навіщо вона йому?»

Головень дбайливо протер затвор, заткнув ствол ганчіркою і сховав гвинтівку в сіно.

Цілий вечір і кілька наступних днів кортіло Димкові поглянути, що за гвинтівка: «Російська чи німецька? А може, там і наган є?»

Саме на ту пору все довкола вщухло. Прогнали червоні Козолупа й пішли далі на якийсь фронт. Тихо й безлюдно стало в невеличкому селі, і Головень почав сходити з сінника й зникав десь надовго. І от колись надвечір, коли жаб'ячим співом задзвенів, забарвившись рожевим, сільський став, коли моторні ластівки зашугали в повітрі й безладно задзинчала мошва, вирішив Димко пробратись на сінник.

Дверцята були замкнені на замок, але Димко знав інший хід — через курник. Рипнула відсунута дошка, голосно заквактали сполохані кури. Злякавшись цього шарварку, Димко шаснув мерщій нагору. На сіннику було душно й тихо. Пробрався в куток, де валялась червона подушка, вся в пір'ї, і, понишпоривши попід стріхою, намацав щось тверде. «Приклад!» Прислухався: на подвір'ї — нікого. Потяг і вийняв усю гвинтівку. Нагана не знайшов. Гвинтівка була російська. Димко довго крутив її, обережно обмацуючи й оглядаючи. «А що, як відкрити затвор?»

Сам він ніколи не відкривав, але часто бачив, як це роблять солдати. Потягнув трохи — рукоятка подається вгору. Відсунув на себе до краю. «Вмію!» — пишаючись, подумав він, але тут же помітив під затвором жовтуватий патрон, що вискочив невідомо звідки. Це хлопця трохи спантеличило, і він вирішив закрити знову. Тепер пішло тугіше, і Димко помітив, що жовтий патрон посувається просто в ствол. Він, торопіючи, спинився й відсунув гвинтівку од себе.

«І куди лізе, чорт!»

Одначе треба було поспішати. Він закрити затвор і став потихеньку штовхати рушницю на місце. Сховав майже всю, як раптом одчинились двері й просто перед Димком виникло здивоване й розлючене обличчя Головня.

— Ти що, собако, тут робиш?

— Нічого! — злякано відповів Димко. — Я спав...— і непо-

мітно посунув ногою в сіно приклад гвинтівки. В ту ж мить
гримнув глухий, але сильний постріл. Димко мало не збив
Головня з драбини, стрибнув згори просто на землю і чкурнув
через городи. Сягнувши через тин коло дороги, оступився в
рівчак і, скочивши, відчув, як ошалілий Головень учепився
йому в сорочку.

«Уб'є! — подумав Димко.— Ні мамки, нікого — тепер кі-
нець». І, діставши сильного штурхана в спину, від якого чорна

смуга майнула в очах, він упав на землю, готовий одержати ще та ще.

Але... щось загупало по дорозі. Чомусь ослабла рука Головня. І хтось гукнув гнівно та владно:

— Не смій!

Розплющивши очі, Димко побачив зразу кінські ноги — цілу огорожу кінських ніг.

Хтось дужими руками підняв його за плечі й поставив на землю. Тільки тепер він побачив кавалеристів, що оточили його, та вершника в чорному костюмі, з червоною зіркою на грудях, перед яким розгублено стовбичив Головень.

— Не смій! — повторив незнайомий і, поглянувши на заплакане Димкове обличчя, додав: — Не плач, хлопче, і не бійся. Більше він тебе не займе ні тепер, ні потім.— Кивнув одному головою і з загоном помчав уперед.

Відстав один і суворо спитав:

— Ти хто такий?

— Тутешній,— похмуро відповів Головень.

— Чому не в армії?

— Роки не вийшли.

— Прізвище?.. Повертаючись, перевіримо.— Ударив шпорами кавалерист, і рвонула з місця коняка в галоп.

І лишився на дорозі, нічого не розуміючи і ще не отямившись, Димко. Поглянув назад — нема нікого. Поглянув довкола — нема Головня. Поглянув уперед і побачив, як мріє цятками й мчить, зникаючи за обрієм, червоний загін.

2

Висохли на очах сльози. Вгамувався помалу біль. Але йти додому Димко боявся й поклав зачекати до ночі, коли всі полягають спати. Подався до річки. При берегах попід кущами вода була темна й спокійна, вигравала посередині ледь рожевим блиском і тихенько жебоніла, перекочуючись через мілке кам'янисте дно.

На тому березі, край Нікольського лісу, тьмяно заблисло вогнище. Чомусь видалось воно Димкові дуже далеким і привабливо-загадковим. «Хто б воно? — подумав він.— Пастухи хіба?.. А може, й бандити! Вечерю варять—картоплю з салом або ще щось таке...» Йому дуже хотілось їсти. В присмерку вогник розгорався яскравіше та яскравіше, здалеку привітно блимаючи хлоп'якові. Але ще глибше хмурився, темнів у сутінках неспокійний Нікольський ліс.

Сходячи згори стежкою, Димко раптом спинився, почувши щось цікаве. За поворотом, коло берега, співав хтось високим переливчастим альтом, якимось дивно, хоч і гарно розбиваючи слова:

Та-ваа-рищи, та-ва-рищи,—
Сказал он им в ответ,—
Да здра-вству-ит
Ра-сия!
Да здра-вству-ит
Совет!

«А, бодай тобі! От витинає!» — в захваті подумав Димко й бігцем подався вниз.

На березі він побачив невеличке худорляве хлоп'я, що лежало біля заяложеної сумки. Зачувши кроки, той урвав пісню і боязко поглянув на Димка:

— Ти чого?

— Нічого... Так!

— А-а! — протяг той, видно вдоволений відповіддю.— Битися, значить, не будеш?

— Що-о?

— Битись, кажу... А то гляди! Я дарма що маленький, а так одшию...

Димко й наміру не мав битись і спитав також:

— Це ти співав?

— Я.

— А ти хто?

— Я — Жиган,— гордовито відповів той.— Жиган з міста...
Прізвисько в мене таке.

З розмаху впавши на землю, Димко помітив, як хлопчисько злякано відсунувся.

— Барахло ти, а не жиган... Хіба такі жигани бувають?.. А от пісень співаєш добре.

— Я, брат, усяких знаю. На станціях по ешелонах завжди співав. Все одно — хоч червоним, хоч петлюрівцям, хоч кому... Якщо товаришам, скажімо, — тоді «Альоша-ша» або про буржуїв. Білим — тут потрібно інше: «Раньше были денежки,

были и бумажки», «Погибла Расея», ну, а потім «Яблочко» — його, звісно, можна співати на обидві сторони, тільки слід слова переставляти.

Помовчали.

— А ти чого сюди прийшов?

— Хрещена в мене тут, баба Онуфриха. Я думав бодай з місяць попожерт. Куди там! Щоб, каже, тебе через тиждень, через два тут не було!

— А потім куди?

— Куди-небудь. Де краще.

— А де?

— Де? Якби знати, тоді що! Знайти треба.

— Приходь уранці на річку, Жигане. Раків печерувати!

— Не збрешеш? Неодмінно прийду! — вельми вдоволений, відповів той.

Перестрибнувши через тин, Димко пробрався на темне подвір'я й побачив матір, що сиділа на ганку. Він підійшов до неї і, потягнувши за хустину, сказав серйозно:

— Ти, мам, не лайся... Я навмисне довго не йшов, бо Головень мене люто побив.

— Мало тобі! — відмовила вона обертаючись. — Не так би треба...

Але Димко чує в її словах і образу, і гіркоту, і жаль, але тільки не гнів.

Прийшов якось до річки сумний-сумний Димко.

— Втечемо, Жигане! — запропонував він. — Подамось кудись ген-ген, справді!

— А тебе мати пустить?

— Ти дурень, Жигане! Коли тікають, то ні в кого не питають. Головень лютий, б'ється. Через мене маму й Топа жене.

— Якого Топа?

— Братика маленького. Топає він чудно, коли ходить, ну от і прозвали. Та й так набридло все. Ну, що дома?

— Втечемо! — жваво заговорив Жиган.— Мені чом не втекти? Я хоч зараз. По ешелонах збирати будемо.

— Як це збирати?

— А так: заспіваю я що-небудь, а потім скажу: «Всім товаришам найнижча повага, щоб вам був не фронт, а сама розвага. Одержувать хліба два фунти, тютюну — осьмушка, щоб не траплялись на дорозі ні кулемет, ні пушка». Тут, як почнуть сміятись, скинути шапку в той же момент і сказати: «Громадяни! Будьте ласкаві, оплатіть дитячий труд».

Димко дивувався, як легко та певно Жиган кидав ці фрази, але такий спосіб існування йому не дуже припав до вподоби, і він сказав, що було б куди краще вступити добровольцем до якого-небудь загону, організувати власний або піти в партизани. Жиган не заперечував, і навіть навпаки, коли Димко сказав прихильне слово про червоних, «бо вони за революцію», з'ясувалося, що Жиган служив уже в червоних.

Димко блимнув на нього з подивом і додав, що нічого собі й у зелених, «бо гусей вони їдять багато». Додатково тут же з'ясувалося, що Жиган був також і в зелених і регулярно одержував свою порцію, по півгусака на день.

План утечі розробляли довго й ретельно. Пропозицію Жигана тікати зараз же, не заходячи навіть додому, рішуче відкинули.

— Насамперед хліба, хоч для початку, треба прихопити,— заявив Димко,— а то тільки з дому, так і по сусідах. А потім сірників...

— Казанок добре б. Картоплі в полі накопав — маєш обід!

Димко згадав, що Головень притяг добрячий мідний казанок. Бабуся начистила його попелом і, коли він заблищав, мов святковий самовар, сховала в хижку.

— Замкнено тільки, а ключа з собою носить.

— Дарма! — заявив Жиган.— З-під усякого замка добути можна, тільки треба вміти.

Вирішили зразу ж припасати харчі. Ховати Димко запропонував у соломі коло сараїв.

— Навіщо коло сараїв? — заперечив Жиган.— Можна ще куди-небудь... А то поруч з мертвими!

— А тобі що мертві? — насмішкувато спитав Димко.

Того ж дня Димко приніс невеликий шматок сала, а Жиган — старанно вгорнені в папірець три сірники.

— Не можна зразу багато,— пояснив він.— У Онуфрихи всього дві коробки, треба так, щоб непомітно.

І в цю хвилину тікати вирішили остаточно.

А всюди неспокійно вирувало життя. Десь неподалік проходив великий фронт. Ще ближче — кілька другорядних, менших. А довкола червоноармійці ганялись за бандами, чи банди за червоноармійцями, чи отамани бились між собою. Міцний був отаман Козолуп. Зламана зморшка перекреслювала йому впертий лоб, а очі з-під сивуватих брів глипали важко. Понурий отаман! Хитрий, як чорт, отаман Левко. В нього й кінь сміється, вишкіряючи білі зуби, як і сам він. Але відтоді, як він вибився з-під влади Козолупа, попервах глуха, а потім і одверта ворожнеча зайшла поміж ними.

Написав Козолуп наказ населенню: «Не давати Левкові ні сала для людей, ні сіна для коней, ні хат для ночівлі».

Засміявся Левко, написав другий.

Прочитали червоні обидва накази. Написали третій: «Оголосити Левка й Козолупа поза законом» — і все. А багато їм розписувати було ніколи, бо дуже гнувся в них головний фронт.

І пішло тут щось таке, чого й не розбереш. На що вже дід Захар! На трьох війнах був. А й то, сівши на призьбі коло рудого цуцика, якому п'яний петлюрівець шаблею вухо відрубав, казав собі:

— Ну й часи!

Приїхали сьогодні зелені, чоловіка з двадцять. Заходили двоє до Головня. Реготали й пили чашками каламутний міцний самогон.

Димко дивився на них цікаво.

Коли Головень пішов собі, Димко, давно хотівши взнати смак самогону, позливав, що лишилося в чашках, в одну.

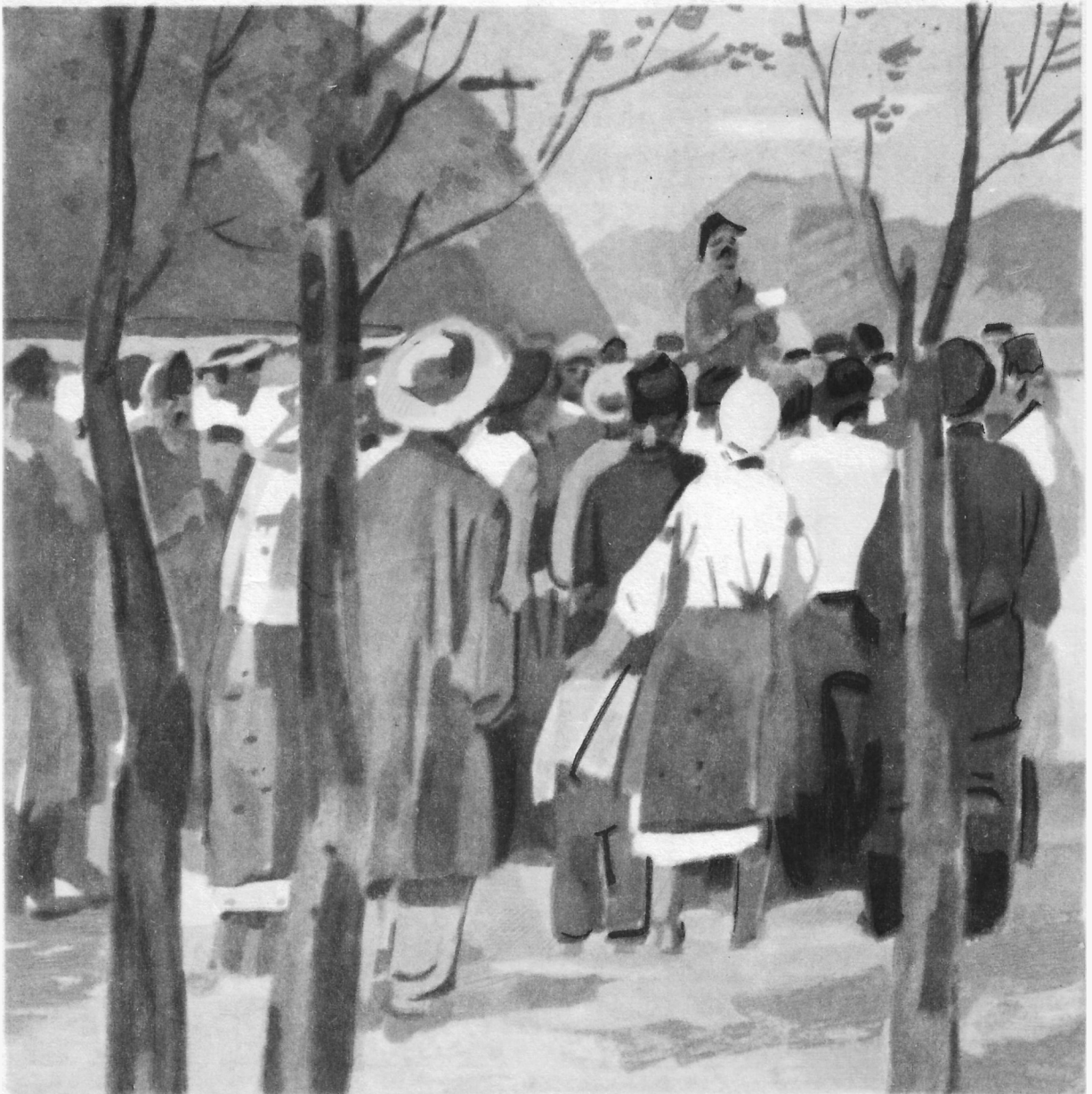
— Ди-имку, мені! — плаксиво запхикав Топ.

— Зоставлю, zostавлю!

Та тільки він перехилив ту чашку в рот, як, страшенно відпльовуючись, вискочив у двір.

Коло сараїв він застав Жигана.

— А я, брат, штуку знаю.

— Яку?

— В нас поза хатою зелені через дорогу яму риють, а чорт її знає — навіщо. Мабуть, щоб ніхто не їздив.

— Як же можна не їздити? — з сумнівом заперечив Димко.— Тут щось, мабуть, негаразд. Вони, гляди, щось таке затівають.

Пішли оглядати свої запаси. Їх було ще небагато: два шматки сала, шматок вареного м'яса й десяток сірників.

Того вечора сонце величезним червонястим кружалом звисло над обрієм коло надеждинських ланів і лягало поволі, не кваплячись, дослухалось немов до широкого спокою, до спочинку землі.

Далеко, в Ольхівці, що прихистилась край Нікольського лісу, вдарив кілька разів дзвін. Але не тривожним сполохом, а так просто, лагідно-лагідно. І коли густі тремтливі звуки дійшли понад стріхами до вух старого діда Захара, здивувався він, давно не чувши, як спокійно дзвонять, і, спроквола перехрестившись, твердо сів на своє місце, край похилого ганочка. А коли сів, то подумав: «Яке ж це свято завтра буде?» І так прикидав і сяк — нічого не виходить. Храм-бо в Ольхівці вже минув, а для спаса ще рано. І спитав Захар, постукавши ціпком у віконце, в старої, що визирнула звідтіль:

— Горпино, а Горпино, чи в нас завтра буде неділя?

— Отаке, старий! — невдоволено відповіла запорошена борошном Горпина.— Хіба ж після середи неділя буває?

— Отож і я так думаю...

І взяв під сумнів дід Захар, чи не даром він хреста поклав на себе і чи не лихий це який-небудь дзвін.

Війнув вітерець, сколихнув сиву бороду. І побачив дід Захар, як повиставлялась цікава жінота з вікон, повикочувалась малеча з-за воріт, а з поля долинув якийсь протяглий дивний звук, наче бик заревів або корова в череді, тільки ще різкіше й довше: «У-о-уу-ууу...»

А потім несподівано як хряснуло в повітрі, як забабахкали

десь коло вигону постріли... Позачинялись разом вікна, зникла з вулиць дітвора. І не міг тільки встати й зрушити з місця переляканий дід, поки не загукала йому Горпина:

— Та тюпай швидше, старий дурню! Чи ти не бачиш, що таке починається?

А тим часом у Димка серце калатало такими ж нерівними, як постріли, вдарами, і хотілось йому вибігти на вулицю, дізнатися, що там таке... Було йому страшно, бо мати сполотніла й сказала не своїм, тихим голосом:

— Ляж... ляж на долівку, Димочко. Господи, тільки б не почали з орудіїв!

У Топа очі стали великі-великі, і він завмер долі, припавши головою до ніжки стола. Та лежати йому було незручно, і він сказав плаксиво:

— Мам, я не хочу долі, я краще на піч...

— Лежи, лежи! Ось прийде гайдамака... він тобі!

В цю мить щось гримнуло надто здорово, аж забряжчали шибки, і здалось Димкові, що здригнулась земля. «Бомби кидають!» — подумав він і почув, як мимо потемнілих вікон з гупанням і криками промчало кілька чоловік.

Все стихло.

Минуло ще з півгодини. Хтось загрюкав у сінях, вилаявся, зачепившись за порожнє відро. Одчинились двері, і до хати ввійшов озброєний Головень.

Він чомусь був дуже лютий, бо, випивши одним духом кірчик води, відштовхнув сердито гвинтівку в куток і сказав, не приховуючи досади:

— Ах, бодай йому!..

...Другого дня зустрілись хлопці рано.

— Жигане,— спитав Димко,— ти не знаєш, чому вчора...
З ким це?

В Жигана пронозуваті очі блиснули самовдоволено. І він одказав повагом:

— О, брат! Було в нас учора діло...

— Ти тільки не бреш! Я ж бачив, як ти зразу теж поза городами чкурнув.

— А ти звідки це знаєш? Може, я біг кружкá! — образився Жиган.

Був у Димка чималий сумнів щодо цього, але перепиняти не став.

— Машина вчора їздила, а її в Ольхівці лагодили. Вона тільки звідтіль, а Гаврило-диякон у дзвін: бум!.. Сигнал, виходить.

— Ну?

— Ну, от і ну... Під'їхала машина до села, а по ній з рушниць. Вона давай назад, аж гульк — уже царину замкнено.

— І спіймали кого?

— Ні... Звідти таку стрілянину зняли, що й не підходить. А потім бачать — справа погана, і врозтіч... Тут їх і постріляли. А один утік. Бомбу кинув близе-енько, в Онуфришиній хаті всі шибки полускали. В нього з рушниць смалять, за ним женуться, а він через тин, через городи, та й утік.

— А машина?

— Машина й зараз тут... тільки несправна, бо, вже тікаючи, гранату один жбурнув. Машину всю понівечив... Я вже бігав... Федь Маріїн ще раніш од мене встиг. Гудок поцупив. Натиснеш резину, а він як завіє!

Цілий день тільки й було розмов, що про вчорашню подію. Зелені втекли ще вночі. І лишилося знову без влади маленьке село.

Тим часом готування до втечі йшло до кінця.

Лишалось тепер поцупити казанок, що й вирішили зробити завтра ввечері, всунувши довгу палицю з цвяхом через віконце, що виглядає на город.

Жиган пішов обідати.

Димкові не сиділось, і він подався дождити його до сараїв.

Упав був зразу на солому й став пустувати, обороняючись от шалених нападів Джмеля, але незабаром підвівся, трохи стривожений. Йому здалося, що снопи розкидано якимось не так, незвичайно. «Невже з хлопців хто-небудь лазив? От чорти!»

І він підійшов перевірити, чи не викрив хто місце, де сховано харч. Помацав — ні, тут! Витяг сало, сірники, хліб. Поліз по м'ясо — нема!

— Ах, чорти! — вилаявся він. — Це не хто, як Жиган ум'яв. Коли б хто з хлопців, то вже все зразу б.

Незабаром з'явився й Жиган. Він щойно пообідав, а тому був у найкращому настрої й підходив, безтурботно насвистуючи.

— Ти м'ясо їв? — визвірившись, спитав Димко.

— Їв! — одмовив той. — Сма-ачно...

— Смачно! — наскочив на нього, розлютившись Димко. — А тобі хто дозволив? Де була така умова? А в дорогу що?.. Ось я тебе брязну по довбешці, тоді буде смачно!..

Жиган отетерів.

— Та це ж я дома — в обід. Онуфриха розщедрилась, шма-ток із борщу витягла, здоро-овий!

— А звідси хто взяв?

— І не знаю зовсім.

— Побожись.

— Їй-богу! Щоб я провалився в цей же секунд, коли брав.

Але чи тому, що Жиган не провалився «в цей же секунд», чи, може, тому, що заперечував обвинувачення з особливим запалом, тільки Димко вирішив, що як виняток, на цей раз Жиган не бреше.

І, глянувши на соломку, Димко покликав Джмеля, простягаючи руку до лозини:

— Джмелю, а йди-но сюди!

Та Джміль не любив, коли з ним отак розмовляли. І покинувши тіпати перевесло, опустивши хвоста, він чкурнув мерщій геть.

— Він ум'яв! — обурено потвердив Жиган. — Та й шма-ток який жи-ирний!

Переховали все вище, заклали дошкою й привалили це-глиною.

Потім лежали довго, малюючи привабливі картини майбутнього життя.

— В лісі ночувати біля вогнища... добре!

— Темно тільки вночі,— прикро зауважив Жиган.

— Дарма! В нас рушниці будуть, та ми й самі...

— От якщо повбивають...— почав був знову Жиган і додав серйозно: — Я, брат, не люблю, щоб мене вбивали.

— Я теж,— признався Димко.— А то що, в ямі б то... он як оці.— І він кивнув головою туди, де в густому присмерку мрів похилий хрест.

На цю згадку Жиган знітився й відчув, що вечірнє повітря стало наче холодніше.

Та, щоб здаватись молодчиною, він одмовив байдуже:

— Еге, брат... А в нас була одного разу штука...

І урвав, бо Джміль, лігши під боком у Димка, підвів голову, нашорошив вуха і загарчав пересторожливо й сердито.

— Чого ти? Чого ти, Джмелику? — з тривогою спитав його Димко й погладив по голові.

Джміль замовк і знову поклав голову між лапами.

— Пацюка чує,— пошепки мовив Жиган і, вдавано позіхнувши, додав:— Додому треба йти, Димку.

— Зараз. А яка у вас була штука?

Але Жиганові було вже не до штуки, та й, крім того, те, що він мав намір збрехати, вискочило йому з тям.

— Ходім,— погодився Димко, зрадівши, що Жиган не схотів продовжувати оповідання.

Підвелись.

Джміль піднявся також, але не пішов зразу, а спинився біля соломи й знову загарчав тривожно, немовби хтось його дражнив із темряви.

— Пацюків чує! — повторив тепер Димко.

— Пацюків? — ослабилим голосом відповів Жиган.— А тільки чому ж це він їх раніше не чув?

І стиха додав:

— Холодно чомусь. Біжімо, Димку!.. А більшовик той, що втік, десь він коло села недалечко.

— Звідки ти знаєш?

— Так, думаю! Посилала мене зараз Онуфриха до Горпини позичити півчашки солі. А в неї вдень сорочка з тину пропала. Я прийшов, чую з сіней, лається хтось: «І кинув,— каже,— той сорочку під жердини. А ми з Єгориhoю дивимось: всю її подрано, і коли б трохи, а то всю як єсть». А дід Захар слухав-слухав, та й каже: «О, Горпино...»

Тут Жиган багатозначно спинився, поглядаючи на Димка, і лиш коли той нетерпляче занукав, повів далі:

— А дід Захар і каже: «О, Горпино, ти язика свого краще сховай». Тут я ввійшов до хати. Дивлюсь, на ослоні сорочка лежить, подрана і вся в крові. І як мене побачила, сіла на неї Горпина в цей же секунд і наказує: «Подай-но йому, старий, з півчашки», а сама не встає. А мені що, я й так бачив. То й міркую собі: це більшовика кулею зачепило.

Помовчали, обдумуючи ненароком підслухану новину. У одного очі примружились, втупившись непорушно й серйозно. У другого забігали й заблищали.

І сказав Димко:

— От що, Жигане, мовчи краще й ти. Багато й так повбивали червоних у нас коло села, і все поодинці.

На завтрашній ранок призначили вони втечу. Цілий день Димко був сам не свій. Розхряпав ненароком чашку, наступив на хвоста Джмелеві й мало не вибив глечик кислого молока з рук бабусі, яка саме входила до хати, за що й дістав доброго ляпаса від Головня.

А час минав. Година по годині пройшов полудень, обід, настав вечір.

Сховалися в городі, за бузиною, біля тину, і стали вичікувати.

Засіли вони ранувато, і через подвір'я ще довго проходили люди. Нарешті повернувся Головень, покликала Топа мати. І загукала з ганку:

— Димку! Ди-имонько! Куди подівся?

«Вечеряти!» — вирішив він, але озватись, звісно, й не подумав. Мати постояла-постояла й пішла.

Підождали. Скрадаючись, рушили. Під стіною хижки спинились. Віконце було високо. Димко зігнувся, впершись руками в коліна. Жиган виліз йому на спину і обережно просунувся в віконце.

— Швидше, ти! Спина моя не з каменю.

— Темно дуже,— пошепки відповів Жиган. Насилу зачепивши казанок, він потяг його до себе й зіскочив.— Єсть!

— Жигане,— спитав Димко,— а ковбасу де ти взяв?

— Там висіла близе-енько. Тікаймо мерщій!

Проворно метнулися вбік, але вже за тином згадали, що забули палицю з гаком біля стіни. Димко — назад. Схопив і зненацька побачив, що крізь дірку в тину просунув голову й цікаво дивиться на нього Топ.

Димко, з палицею і з ковбасою, так розгубився, що отямився лише тоді, як Топ спитав у нього:

— Ти навіщо койбасу поцупив?

— Не поцупив, Топ. Це потрібно,— похапцем відповів Димко.— Горобчиків годувати. Ти любиш, Топ, горобчиків? Цвірінь-цвірінь!.. Цвірінь-цвірінь!.. Ти не кажи тільки. Не скажеш? Я тобі гвіздок завтра дам хоро-оший!

— Горобчиків? — серйозно спитав Топ.

— Так-так! От їй-богу!.. У них нема... Бі-ідні!

— І гвіздок даси?

— І гвіздок дам... Ти не скажеш, Топ? А то не дам гвіздка, і з Джмельком гуляти не дозволю.

І, діставши обіцянку мовчати (але сам собі маючи щодо цього великий сумнів), Димко помчав до Жигана, який так нетерпляче його дожидав.

Смеркалось хутко, і коли хлопці добігли до сараїв, щоб сховати казанок та злощасну ковбасу, було вже темно.

— Клади швидше!

— Давай!— І Жиган поліз у щілину, попід стріху.— Димку, тут темно, — тривожно прошепотів він. — Я не знайду нічого...

— А, дурний, брешеш ти, що не знайдеш! Злякався вже!

Поліз сам. У пільмі намацав руку Жигана й відчув, що вона тремтить.

— Ти чого? — спитав він, почувуючи, що страх долати починає і його.

— Там...— і Жиган міцніше схопився за Димка.

І Димко ясно почув тяжкий, здавлений стогін, що линув з темної глибини сарая.

За мить, з криком скотившись вниз, не розрізняючи ні дороги, ні ям, ні стежок, обидва, налякані, тікали геть.

3

Тієї ночі довго не міг заснути Димко. Помалу в голові йому стали складатись деякі здогади: «Пацюки... Хто з'їв м'ясо?.. Сорочка... стогін... А що, коли?..»

Він довго ворочався і ніяк не міг одкараскатись від однієї думки, яка весь час настирливо поверталась до нього.

Вранці він уже був коло сараїв. Одвалив солому й забрався в діру. Сонячне проміння, проходячи крізь численні шпари, прохромлювало сутінки порожнього сарая. Передні підпори там, де мали бути ворота, обвалились, і дах осів, наглухо захарастивши вхід. «Десь тут»,— подумав Димко й поповз. Звернув за купу необпаленої цегли, що там розсипалась, і злякано спинився. В кутку, на солomé, обличчям униз лежав чоловік. Зачувши шарудіння, він трохи підвів голову й простяг руку до нагана, що валявся тут же. Та чи, може, тому, що зрадили його сили, чи ще чомусь, тільки, придивившись запаленими, каламутними очима, розтулив він пальці, опустив револьвер і трохи підвівшись, проговорив хрипко, ледве ворущачи язиком:

— Пити!

Димко ступив крок уперед. Блиснула зірочка з білим віночком, і Димко мало не скрикнув з подиву, впізнавши в пораненому незнайомого, що колись вирвав його з рук Головня.

Зникли всі страхи, всі сумніви, лишилось тільки почуття жалощів до людини, котра так гаряче вступилася за нього.

Схопивши казанок, Димко майнув по воду на річку. Повертаючись бігцем, він мало не здивався з Маріїним Федьком, що допомагав матері нести мокру білизну. Димко похапцем шмигонув у куці й звідти бачив, як Федь притишив ходу, цікаво повертаючи голову за ним. І коли б мати, помітивши, як сразу поважчала корзина, не гримнула сердито: «Та неси ж, чортеня, чого ти завихлявся?», то Федь, звісно, не втерпів би перевірити, хто це сховався так шпарко в куцах.

Повернувшись, Димко побачив, що незнайомий лежить, заплющивши очі, і ледь ворущить губами, наче з кимось розмовляючи вві сні. Димко торкнув його за плече, і коли той, глянувши, побачив перед собою хлоп'яка, схоже щось на кволу посмішку виникло на його пересохлих губах. Напившись, уже ясніше й виразніше, незнайомий спитав:

— Червоні далеко?

— Далеко. І не чути зовсім.

— А в місті?

— Петлюрівці, кажись...

Похилив голову поранений і спитав у Димка:

— Хлопчику, ти нікому не скажеш?

І бриніла в цій фразі така тривога, аж Димко спалахнув і захапався запевняти, що не скаже.

— Жиганові хіба!

— Це той, що ви з ним збиралися тікати?

— Еге,— зніяковівши, відповів Димко.— Ось і він, здається.

Затьохкав соловей розкотистими трелями. Це Жиган розшукував і дивувався, куди зник його товариш.

Висунувшись з діри, але не маючи змоги кричати, Димко легенько шпурнув у нього камінець.

— Ти чого? — спитав Жиган.

— Тихше! Лізь-но сюди... Треба.

— То покликав би, а то, бач... каменякою! Ти ще б цеглину пошпурив.

Спустились обидва в діру. Побачивши перед собою незнайомого й темний револьвер на соломі, Жиган сторопіло спинився.

Незнайомий розплющив очі й спитав просто:

— Ну що, хлопці?

— Оце от Жиган! — І Димко злегка підштовхнув його вперед.

Незнайомий нічого не відповів і тільки трохи схилив голову.

Із своїх запасів Димко приніс окраєць хліба і вчорашню ковбасу.

Поранений був голоднісінький, але спочатку їв мало, пив більше воду.

Жиган і Димко сиділи все мовчки.

Куля зелених поранила чоловіка в ногу; крім того, три дні не було в нього й ріски в роті, і змучився він дуже.

Попоївши, він відчув себе краще, очі йому заблищали.

— Хлопці! — сказав він уже зовсім ясно. І з голосу тільки тепер Димко ще раз у ньому впізнав незнайомого, що тоді

крикнув Головні: «Не смій!» — Ви славні хлоп'яки... Я часто слухав, як ви розмовляли... Але якщо ви прохопитесь, мене вб'ють...

— Не повинні б! — непевно вставив Жиган.

— Як не повинні б? — розлютився Димко.— Ти кажи: ні, та й годі... Але ви його не слухайте,— мало не плачучи, звернувся він до незнайомого.— Йй-богу, не скажемо! Щоб мені провалитись, обіцяю все... Одлупцюю...

Але Жиган зміркував і сам, що бовкнув щось не до ладу, і відповів, ніби перепрошуючи:

— Та я, Димку й сам... що не повинні, значить, ні в якому разі.

І Димко побачив, як незнайомий знову всміхнувся.

В час обіду Топ сидів-сидів та й брязнув:

— Давай-но, Димку, гвіздок, а то я скажу мамці, що ти койбасу горобчикам тягав.

Димко мало не вдавився шматком картоплі й дуже засовав табуреткою.

На щастя, Головня не було, мати витягала юшку з печі, а бабуся недочувала.

І Димко промовив пошепки, підштовхуючи Топу ногою:

— Дай лишень пообідати, в мене вже приготовано.

«А щоб тобі! — думав він, встаючи від столу.— Потягло ж за язик».

Попошукавши, він видер із стіни в сараї здоровенний залізний цвях і одніс Топові.

— Великий надто, Димку! — сказав Топ, здивовано поглядаючи на товстий і незграбний гвіздок.

— Чого там великий? Воно й добре, Топ. А що маленький: заб'єш його зразу — і все. А тут довго сидіти можна: тук, тук! Хороший гвіздок!

Ввечері Жиган знайшов у Онуфрихи клапоть чистого полотна для пов'язки. А Димко, захопивши з своїх запасів більший кусень сала, зважився роздобути йоду.

Отець Перламутрій, в самому тільки підрыснику й без чобіт, лежав на кушетці й сумно думав про свої справи, що занепали через церкву, котра згоріла від снаряда ще минулого року. Та, трохи полежавши, він згадав, що незабаром — храмове свято й невіддільні від нього благодаяння. І образи поросятини, кружалець масла й струнких глечиків сметани дали, видно, інакший напрям його мислям, бо отець Перламутрій відкашлявся солідно й щось подумав, усміхаючись.

Увійшов Димко і, сховавши шматок сала за спину, сказав неголосно:

— Здрастуйте, батюшко.

Отець Перламутрій зітхнув, перевів погляд на Димка й спитав, не підводячись:

— Ти що, чадо, до мене, чи до попаді?

— До неї, батюшко.

— Гм... А поєлику її вдома нема, я поки що за неї.

— Мамка прислала. Увередилась трохи, то піди, каже, чи не налле попадає трішки йоду. І пляшечку ось прислала малесеньку.

— Пляшечку... Гм...— із сумнівом кахикнув отець Перламутрій.— Пляшечка що!.. А чому ти, хлопче, руки ззаду тримаєш?

— Сала тут шматок. Мати казала, якщо налле, оддай на віддяку...

— Якщо налле?

— Йй-богу, так і сказала.

— О-хо-хо,— промовив отець Перламутрій, підводячись.— Нема того, щоб просто прислати, а от: «якщо налле»...— І він похитав головою.— Ну, давай сало, чи що... Старе!

— Та нового ж іще й не кололи, батюшко.

— Знаю й сам, та можна ж трохи жирніше, хоч і старе. Пляшечка де? Чому це тобі мати цілу четверть не дала? Хіба ж можна повну?

— Та в ній, батюшко, два наперстки всього. Куди ж меншу?

Батюшка постояв трохи, роздумуючи.

— Ти скажи-но, хай мати краще сама прийде. Я, бач сам їй і помажу. А наливати... навіщо ж?

Але Димко завзято замотав головою.

— Гм... Чого ти головою мотаєш?

— То ви, батюшко, наливайте,— похапцем заговорив Димко,— а то мамка наказувала: «Якщо тільки не будуть давати, хапай, Димку, сало й тягни його назад».

— А ти скажи їй: «Дарствуючий да не печеться про дар свій, ібо перед лицем всевишнього дар цей буде все». Запам'ятаєш?

— Запам'ятаю!.. А ви все-таки наливайте, батюшко.

Отець Перламутрій надів на босу ногу туфлі — причому Димка здивував їх надзвичайний розмір — і, прихопивши сало, пішов з пляшечкою до другої кімнати.

— На ось,— промовив він виходячи.— Тільки від доброти моєї... — І спитав, подумавши: — А кури у вас несуться, хлопче?

— Від доброти!.. — розлютився Димко. — Менше половини...— І на повторне запитання, виходячи з дверей, відповів серйозно: — В нас, батюшко, курей нема, самі лише півні.

Тим часом про червоних не було й чутки, і хлоп'якам доводилось триматись насторожі.

І все-таки вони часто скрадались до сараїв і довго просиджували біля незнайомого.

Він охоче балакав з ними, розповідав і навіть жартував. Лише інколи, особливо коли мова заходила про фронти, глибока зморшка залягала над бровами, він замовкав і довго про віщось думав.

— Ну що, хлоп'ята, не чути, як там?

«Там» — це на фронті. Але чутки ходили в селі невиразні, суперечливі.

І насуплювався й нервувався тоді незнайомий. І видно було: більше від щохвилиної небезпеки, більше від страху за свою долю — пригнічували його незнання, бездіяльність і непевність.

Душею повернулись до нього обидва хлопці. Особливо Димко. Якось раз, дома лишивши заплакану матір, він прийшов до сараїв сумний, похмурий.

— Головень б'є...— пояснив він.— А за мене мамку же не прич. Топа також... Поїхати б до батька в Пітер... Але ніяк.

— Чому ніяк?

— Не проїдеш: перепустки всякі. Та й квитки, де їх ви-
клопочеш? А без них не можна.

Подумав незнайомий і сказав:

— Коли б червоні були, я б тобі здобув перепустку, Димку.

— Ти?! — здивувався той. І, повагавшись, поспитав про те,
що давно його непокоїло: — А ти хто? Я знаю: ти кулеметний
начальник, бо колись біля тебе солдат був з «льюїсом».

Засміявся незнайомий і кивнув головою так, що можна бу-
ло зрозуміти — і так і ні.

І відтоді Димкові ще дужче схотілось, щоб мерщій прийшли
червоні.

А прикrostі облягали його все більше. Безжалісний Топ уже
в п'ятий раз вимагав по гвіздку і, хоч одержував їх, все-таки
проговорився матері. Потім у кишені штанів мати виявила
потерть махорки, яку Димко тягав для пораненого. Але най-
гірше насунулось тільки сьогодні. Було свято, і по добродітні
даяння завернув до хати отець Перламутрій. А серед розмови
він уплів, звертаючись до матері:

— А сало все-таки старе, то ти б оце з десяточок яєць за
ліки додатково...

— За які ще ліки?

Димко засовався неспокійно на стільці й знітився під по-
глядами, зверненими на нього.

— Я, мамо... собачці, Джмеликові...— невпевнено відповів
хлопець.— Садно було в нього здорове...

Всі замовкли, бо Головень, шарпнувшись на ослоні, сказав:

— Сьогодні я твого пса пристрелю.— І потім додав, погля-
даючи якимось дивно.— І крім того, ти й брешеш, здається.—
І не сказав більше нічого, не побив навіть.

— Чи можна ж! Для всякої тварі сей дорогоцінний меди-
камент? — обурено вставив отець Перламутрій.— А поєлику
збрехав, винен двічі: на землі й на небесі.— При цьому він
значно підняв великий палець, перевів погляд з долівки на
стелю і, переконавшись, що слова його справили потрібне

враження, додав, звертаючись до матері:— Отже, на десяток маю надію.

Увечері, виходячи з дому, Димко озирнувся й помітив, що біля тину стоїть Головень і проводить його уважним поглядом.

Він навмисне завернув до річки.

— Димку, а базікають про нашого в селі,— приголомшив його при зустрічі Жиган.— Тут, мовляв, недалеко він де-небудь. Бо сорочка... а до того ж Сьомка старостин коло Горпининого паркана книжку знайшов, теж у крові. Я бачив сам аркушик. Білий, а в куточку літери «Р.В.Р.» і далі палички, так немов на годиннику.

Димкові навіть у голову вдарило.

— Жигане,— пошепки сказав він, хоч поблизу нікого й не було,— треба, той... ти не ходи до нього навпростець... ти ліпше бігай кружкاً. Щоб не помітили.

Попередили незнайомого.

— Що ж,— мовив той,— будьте тільки обачніші, хлопці. А коли не допоможе, нічого тоді не вдієш... Не хотілось би, правда, так безглуздо пропадати...

— А коли глуздо?

— Нема такого слова, Димку. Але, якщо не дарма, тоді можна.

— І пісня така є,— вставив Жиган.— Коли б не тут, я заспівав би,— хороша пісня. Повели комуніста, а він їм пояснює біля стінки... Ми знаємо, каже, з якої причини боремось, знаємо, за що і вмираєм... Тільки словами цього не розкажеш. А коли солдати на фронт їхали, то й співали. На що вже залізничні, а й ті роти пороззявляли, так тебе й хапає.

Додому повертались поодинці. Димко пішов раніше; він сумлінно подався до річки, а звідти додому.

Тим часом Жиган, з властивою йому безтурботністю, взяв у незнайомого флягу, щоб набрати води, забув про умову й попростував найближчою дорогою — через городи. Замріявшись, він засвистів і урвав зразу, коли почув, як щось хруснуло біля кущів.

— Стій, диявол! — гукнув хтось. — Стій, собако!

Він злякано шарахнув геть, злетів на якийсь тин і відчув, як хтось міцно схопив його за холошу. З одчайдушним зусиллям він хвицьнув ногою, видно, влучивши комусь в обличчя. І, перевалившись через тин на грядки з капустою, випустивши флягу з рук, він кинувся в темряву...

Димко повернувся, нічого не підозрюючи, і зразу ж ліг спати.

Не минуло й двадцяти хвилин, як до хати з лайкою вдерся Головень і з порога загорлав на матір:

— Нехай краще твоє чортеня й не повертається зовсім. Ногою мені в обличчя затопив... Уб'ю...

— Коли затопив? — злякано спитала мати.

— Коли? Оце зараз.

— Та він давно спить.

— А, чорт! Прибіг, значить, тільки-но. Каблуком в обличчя хряпнув, а вона — спить! — І він рвонув двері, пориваючись до хлопця.

— Що ти! Що ти! — злякано заговорила мати.— Яким каблуком? Та в нього з весни і взуття нема ніякого. Він же босий! Хто ж йому купував?.. Ти з глузду з'їхав, чи що?

Але, видно, Головень також збагнув, що немає в Димка черевиків. Він спинився, вилаявся і ввійшов де хати.

— Гм...— промимрив він, сідаючи на лаву й кидаючи на стіл флягу.— Помилка вийшла... Але хто ж і де його переховує? І сорочка, і аркушики, і фляга...— Потім помовчав і додав: — А собаку я все-таки вбив.

— Як убив?! — перепитала мати.

— Так. Бабахнув у довбешку, та й усе тут.

Димко, ткнувшись обличчям у кожушанку, занурившись глибоко в чумарку, сіпався всім тілом і плакав беззвучно, але гірко-гірко. Коли стихло все, попер на сінник Головень, підійшла до Димка мати і, помітивши, що він схлипує, сказала, заспокоюючи:

— Ну вже годі, Димонько! Чи варто за собакою...

Але при цій згадці перед Димковими очима ще ясніше й виразніше виник образ лагідного Джмеля, що живо так вимахував хвостом, і ще дужче він затрусився і ще дужче припав головою до вологої од сліз овчини...

...— Ех, ти! — промовив Димко й не сказав більш нічого.

Але відчув Жиган у його словах таку гіркоту, таку кривду, що зніжковів остаточно.

— Хіба ж я знав, Димку?

— «Знав»! А що я казав?.. Чи довго ж було кружка́ оббігти? А тепер що? От Головень сідло рихтує, кудись їхати хоче. А куди? Не інакше, як до Левка чи ще до кого — давай, мовляв, шукай!

Незнайомий також блимнув на Жигана. Був у його погляді лише легкий докір, і сказав він лагідно:

— Хороші ви, хлопці...— І навіть не розсердився, мовби й не про нього йшла річ.

Жиган стояв мовчки, очі його не бігали, як завжди, туди-сюди, йому нічим було виправдуватись, та й не хотілось. І він одповів хмуро й не на запитання:

— А червоні в місті. Жебрак Овдій прийшов. Багато, каже, і все більше на конях.— Потім він підвів очі й мовив усе тим же винуватим і тихим голосом:—Я спробував би... Може, проберусь як-небудь... устигну ще.

Здивувався Димко. Здивувався незнайомий, помітивши великі темні очі хлоп'яка, що так серйозно спинились на ньому. І найдужче здивувався такій раптовій рішучості сам Жиган.

Так і поклали. Похапцем вирвав незнайомий з книжки аркушик. І поки він писав, побачив Димко в лівому куточку ті самі три загадкові літери «Р.В.Р.» і потім палички, як на годиннику.

— Ось,—промовив незнайомий, простягаючи,—візьми, Жигане... ставлю алюр два хрести. З оцим значком кожен солдат — хоч би й серед ночі, хоч будь-коли — зразу віддасть начальникові. Та не попадись, гляди.

— Ти не підкачай,— додав Димко.— А то не берись зовсім... Нехай я.

Але в Жигана знов заблисли очі, і він одказав з ноткою похвальби, що вернулась до нього:

— Знаю сам... Хіба мені вперше, чи що?

І, вискочивши з дірки, він озирнувся навколо і, не помітивши нічого непевного, подався краєм через дорогу.

Сонце стояло ще високо над Нікольським лісом, коли вибіг на дорогу Жиган і коли мимо Жигана тією ж дорогою риссю промчав кудись Головень.

Недалеко від узлісся наздогнав Жиган підводи, навантажені борошном та салом. На возах сиділо п'ятеро з гвинтівками. Підводи котили поволі, а Жиганові треба було поспішати, тому він звернув у кущі та й пішов далі не дорогою, а краєм лісу.

Траплялись галяви, порослі високими жовтими квітами. В тіні починала дзинчати мошва. Мріли ягоди дикої малини. На ходу він зірвав одну, другу, але не спинився ні на мить.

«Верст із п'ять подолав! — подумав він.— Добре б так і далі без затримки».

Заважало йти гілля, і він вигулькнув на дорогу.

Звернув на повороті й зажмурився. Просто назустріч бризкало з заходу густе червонясте сонячне проміння. З верховіття високого клена по-вечірньому дзвінко свиснула якась пташина, і щось затріпотіло в гущавині кущів.

— Гей! — почув він тихий окрик.

Обернувся й не вздрів нікого.

— Гей, хлопче, а йди-но сюди!

Жиган побачив за невеличкою копицею сіна край дороги двох чоловіків з гвинтівками,— вони когось дожидали. Остеронь біля дерев стояли їхні коні.

Підійшов.

— Звідки ти йдеш? Куди?

— Звідти...—І він, махнувши рукою, затнувся, придумуючи далі.— З хутора я. Корова втекла... Чи не стрічали де? Руда, і ріг у неї один спиляний. Йй-богу, як провалилась, а без неї — хоч і не вертайся.

— Не бачили... Телиця тут блукала якась, так ту наші ще вранці зжерли... А тобі не траплялись підводи які?

— Їдуть якісь... мабуть, недалеко вже.

Остання звістка дуже зацікавила тих, що питали, бо вони мерщій подались до коней.

— Лізь сюди! — крикнув один, підводячи коней.— Сядеш мені за спину.

— Мені додому треба, в мене корова...— жалібно залементував Жиган.— Куди я поїду?..

— Лізь куди кажуть. Тут недалечко відпустимо. А то ти ще бовкнеш підводчикам.

Марно запевняв Жиган, що в нього корова, що йому додому треба і що він ні слова тим підводчикам не скаже,— не допомогло ніщо. І зовсім для себе несподівано він опинився за спиною в одного з зелених. Поїхали риссю. Іншим разом це його дуже втішило б, але зараз аж ніяк, особливо коли зрозумів з кількох сказаних слів, що їдуть вони до загону Левка, який чогось чекає в лісі. «Ану як Головень там,— майнула раптом думка,— та впізнає зараз, що тоді?» І, майже не роздумуючи, від жаху, який його поймав, хлопець стрімголов злетів з коня і дременув з дороги.

— Куди, чортяко? — круто спинив коня й звів гвинтівку один.

Може, і не встиг би добігти до дерев Жиган, коли б другий не схопив за руку товариша й не крикнув сердито:

— Стій!.. Не стріляй: зіпсуєш усе діло.

Не вбіг, а вривався в гущавину лісу Жиган. Напролом через хащі, через кущі, глибше та глибше. І лише потрапивши в суцільні зарості осичини і збагнувши, що ніяк не зможуть добутись сюди вершники, зупинився звести подих.

«Левко! — подумав він.— Не інакше, як до нього Головень.— І зразу ж замліло серце.— Хоч би не встигли до темноти: вночі все одно не знайдуть, а вранці, може, червоні...»

На дорозі гримнув постріл, другий... і почалось.

«З обозниками,— збагнув він.— Хутчіше треба, а тут ось маєш: безпуття».

Та ліс порідшав незабаром, і під ногами в хлопця знов лягла дорога. Жиган зітхнув і помчав бігцем далі. Не минуло й двадцяти хвилин, як риссю просто назустріч йому вилетів, кудись поспішаючи, загін. Не встиг Жиган отямитись, як його оточили вершники. Повів зляканими очима. І мало не впав од страху, побачивши між ними Головня. Та чи тому, що той лише раз або два зустрічав Жигана, чи тому, що не сподівався тут натрапити на хлоп'яка, або, нарешті, можливо, тому, що заходився підтягати попругу в поганенькому, похапцем накладеному сідлі, тільки Головень на нього не звернув ніякої уваги.

— Хлопче,— спитав його один, гладкий і з великими сивуватими вусами,— тебе куди чорт несе?

— З хутора...— почав Жиган.— Корова в мене... чорна, і плями на ній...

— Брешеш! Тут і хутора ніякого нема.

Злякався Жиган ще більше й відповів, затинаючись:

— Та не тут... А як стріляти почали, злякався я і втік...

— Чули? — перепинив перший.— Я ж казав, що десь стріляють.

— Йй-богу, стріляли,— заговорив швидко, починаючи про щось здогадуватись, Жиган,— на Нікольській дорозі. Там до Козолупа мужики продукт везли. А Левкові хлопці на них напали.

— Як напали?! — гнівно загорлав вершник. — Як вони сміли!

— Йй-богу, напали... Сам чув: щоб він, кажуть, здох, Козолуп... Чи не багато він захотів... і так обжирається, старий чорт...

— Чули?! — заревів зелений.— Це я обжираюсь?

— Обжирається,— потвердив Жиган, у якого язик став торохкотіти, мов той млин.— Якщо, кажуть, поткнеться, ми йому нагадаємо... Мені що? Це все їхні розмови.

Жиган був ладен вивергнути ще не один десяток дошкульних для гідності Козолупа слів, але той і так, до краю роздратований, грізно ревнув:

— На коні!

— А з ним що? — спитав хтось, киваючи на Жигана.

— Та огрій ти його раз канчуком, щоб не смів надалі такі слова слухати.

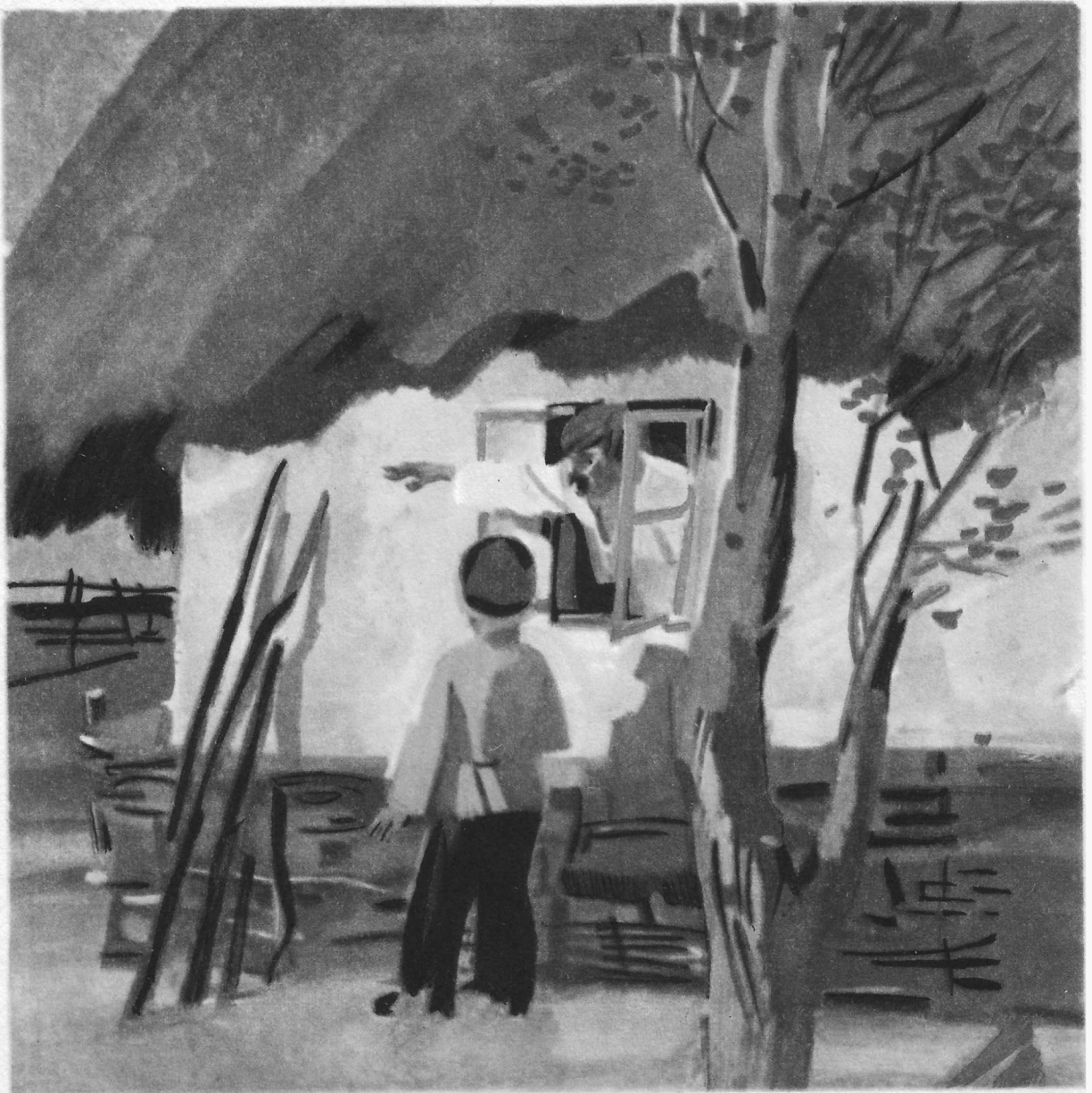
Помчав загін в один бік, а Жиган, схопивши ні з того ні з сього по спині, чкурнув у другий, радіючи, що так іще легко відбувся.

«Зараз зітнуться,— думав він, біжучи.— А поки вгамуються, то й, гляди, вже буде ніч».

Минуло надвечір'я. Повисипали зорі, зайшла ніч. А Жиган то біг, то йшов, важко дихаючи, то зрідка спинявся — звести

подих. Одного разу, почувши мірне булькання, відшукав у темряві струмок і разів кілька, паленіючи, сьорбнув холодної води. Одного разу шарахнув злякано, нашттовхнувшись на самотній, похилений при дорозі хрест. І помалу одчай став охоплювати його. Біжиш, біжиш, і все кінця нема. Може, й з дороги збився давно. Хоч би в кого спитати.

Але ні в кого було питати. Не траплялось на дорозі ні селян на лінивих волах, ні косарів, що грілись біля вогнища, ні

хлопців з кіньми, ні припізнілих перехожих з міста. Безлюдна й мовчазна була темна дорога. І тільки соловей щодуху тьохкав, тільки він один не боявся і сміявся дзвінко з нічних страхів припишклої землі.

І от, на ту пору вже, коли Жиган зовсім утратив надію добутись будь-куди, дорога розійшлась надвоє. «Ще новина! Тепер же по якій?» І він спинився. Го-го...— долинуло до нього тихе гелготання. «Гуси!» — мало не скрикнув він. І тільки тепер розгледів майже перед собою, за кущами, невеликий хутір.

Завив люто собака, ніби до хати підходив не хлопчик, а ведмідь. Зарохкали злякані свині, і Жиган загрюкав у двері.

— Гей! Гей! Одчиніть!

Зразу мовчання. Потім у хаті стало чути кашель, метушню, і жіночий голос проказав неголосно:

— Господи, кого ж це там іще несе?

— Одчиніть! — повторював Жиган.

Але не такий був час, щоб відчиняти опівночі всякому. І чийсь хрипкий бас спросоння поспитав:

— Хто там?

— Відчиніть! Це я, Жиган.

— Який іще в чорта жиган? От я в тебе з берданки жажну через двері!

Жиган хутко відкотився вбік і, зрозумівши свою необачність, залементавав:

— Не жиган! Не жиган... Це продражнили мене так. А звать Васьком... Я ще малий... Мені дорогу розпитати б, яка з них до міста.

— Яка скраю, та й до міста, а друга до Піддубівки.

— Вони ж обидві скраю!.. Хіба крізь двері розбереш!

Очевидно роздумуючи, за дверима трохи помовчали.

— То йди до вікна, звідти покажу. А впустити... ні-і! Дарма, що маленький. Може, за тобою здоровий битюк сидить. Віконце прочинилось, і дорогу Жиганові показали.

— Тут недалеко, з версту всього... За узліссям зразу.

— Всього! — І, окрилений надією, Жиган знову побіг.

На кривих вуличках його зразу ж зупинив патруль і показав де штаб.

Сонний червоноармієць відповів неохоче:

— Яку ще там записку! Приходить уранці.— Але, помітивши хрестики спішного алюру, папірця взяв і покликав:— Гей, там!.. Де черговий?

Черговий поглянув на Жигана, розгорнув записку і, помітивши в лівому кутку ті ж самі три загадкові літери «Р.В.Р.»,

зразу ж присунув світло. І тільки прочитав — до телефону: «Командира!.. Комісара!», а сам заметушився по кімнаті.

Увійшли двоє.

— Не може бути! — здивовано скрикнув один.

— Він... Звичайно, він! — радісно перепинив другий.— Його підпис, його бланк. Хто привіз?

І тільки тепер усі погляди звернулись до притихлого в кутку Жигана.

— Який він?

— Чорний... у чоботях... і зірка в нього до грудей приліплена, а з неї — червоний прапорець.

— Так, так, орден!

— Тільки швидше б,— додав Жиган,— скоро світатиме... А тоді бандити... вб'ють, коли знайдуть.

І що тут тільки знялось! Всі забігали, задзвонили телефони, затупали коні. І серед метушні розібрав стомлений Жиган кілька разів повторювані слова: «Звичайно, армія!.. Він!.. Реввійськрада!»

Шпарко заграла сурма, і від кінського тупоту забряжчали шибки.

— Де? — поривчасто відчинивши двері, увійшов озброєний маузером і шаблею командир.— Це ти, хлопче? Васильченко, з собою його, на коня...

Не встиг Жиган отямитись, як хтось дужими руками підняв його з землі й посадив на коня. І знову заграла сурма.

— Швидше! — владно гукнув хтось із ганку.— Ви мусите встигнути!

— Дайош! — відповіли луною десятки голосів.

Потім:

— А-аррш!

І, одразу зірвавшись з місця, вривався в темряву загін кінноти.

А незнайомий і Димко з тривогою чекали й чуїно дослухались, що діється навколо.

— Іди краще додому,— кілька разів пропонував незнайомий Димкові.

Але той наче затявся.

— Ні,— мотав він головою,— не піду.

Вибрався з щілини, розворушив соломку, закидав нею вхідний отвір і проліз назад.

Сиділи мовчки, було не до розмов. Один раз тільки проговорив Димко, і то нерішуче:

— Я мамці сказав: може, кажу, до батька скоро поїдемо; то вона мало не похлинулась, а потім ну лаяти: «Чого ти марно плещеш язиком!»

— Поїдеш, поїдеш, Димку. Тільки б...

Але Димко сам відчуває, яке велике й страшне оце «тільки б», і тому прикинувся біля соломи, про щось роздумуючи.

Заходив вечір. У сараї різкіше та різкіше проглядала темна порожнеча осілих кутків. І непомітно розпливалися в ній залишки світла, що пробивалося крізь щілини.

— Слухай!

Димко затремтів навіть.

— Чую!

І незнайомий міцно стис йому плече.

— Але хто це?

За селом, у полі, затріщали постріли, часті, безладні. І вітер доніс їх сюди беззвучним бахканням іграшкових гармат.

— Може, червоні?

— Ні, ні, Димку! Червоним рано ще.

Все змовкло. Минула ще година. І тупіт, і крики, що сповнили невелике село, донесли до сараїв тривожну вість про те, що хтось уже тут, поряд. Голоси то наближались, то віддалялись, але ось їх стало чути зовсім близько.

— І по льохах? І по клунях? — спитав чийсь різкий голос.

— Скрізь,— відповів другий.— Тільки здається мені, що швидше тут де-небудь.

«Головень!» — упізнав Димко, а незнайомий простяг руку, і в темряві блиснув холоднувато-спокійний наган.

— Темно, пес їх забери! Стільки проволодалися через то-го Левка!

— Темно! — повторив хтось.— Тут і в'язи собі скрутиш. Я поліз був у один сарай, а на мене дошки згори... мало не по довбешці.

— А місце таке підходяще. Чи не лишити довкола з п'ятеро хлопців до світанку?

— Лишити.

Трохи відлягло. Прокинулась надія. Крізь одну із щілин було видно, як спалахнуло неподалік вогнище. Майже до самих завалених дверей підійшла коняка й нехотя пожувала жмут соломи.

Світанок довго не займався... Забриніла нарешті зірниця, помутнішали зорі.

Незабаром і шукатимуть. Не встиг Жиган чи й зовсім не пробрався?

— Димку,— шепнув незнайомий,— скоро почнуть шукати. З того краю, де обвалились ворота, є невеличка дірка при землі. Ти маленький і пролізеш... Повзи туди.

— А ти?

— А я вже тут... Під цеглою, ти знаєш де, я сховав сумку, печатку й записку про тебе. Віддай червоним, хоч би коли вони прийшли. Ну, лізь, хутчіш! — І незнайомий міцно, як дорослому, потиснув йому руку і відтрутив легенько від себе.

А в Димка сльози підкотили до горла. І було йому страшно, і шкода було йому лишати незнайомця самого. І, закусивши губу, ковтаючи сльози, він поліз, спотикаючись об розкидану бити цеглу.

Тара-та-тах! — прорізало раптом повітря.— Тара-та-тах! Бабах!.. Тіу-у, тіу-у... — завищало понад сараями.

І крики, і тупотіння, і луна, що задзвеніла від розряджених обойм «льюїсів» — це все так зненацька врізалось, розбило досвітню тишу і разом з нею й довге чекання, що незчувся й сам Димко, як він знов опинився біля незнайомого. І, не маючи сили більше стримуватись, голосно заплакав.

— Чого ти, дурний? — радісно спитав той.

— Та це ж вони... — відповів Димко, всміхаючись, але не перестаючи плакати.

І ще не змовкли постріли за селом, ще лементували десь, коли затупали коні біля сараїв. І знайомий задирливий голос загорлав:

— Сюди! Ту-ут!

Одлетіли снопи геть. Прорвалося світло в щілину. І спитав хтось тривожно й квапливо:

— Ви тут, товаришу Сергєєв!

І людей скільки тут з'явилося невідь звідки — і командир, і комісар, і червоноармійці, і фельдшер із сумкою! І всі белькотали й гукали щось зовсім безглузде.

— Димку,— захлинаючись від радощів, поспішав розповісти Жиган,— я встиг... назад на коні летів... І зараз оце з зеленими також зітнувся... в саму гущу... Як рубонув одного по довбешці, так той і впав!..

— Ти брешеш, Жигане... Таки брешеш... У тебе й шаблі нема ж,— відповів Димко й засміявся крізь не просохлі ще сльози.

Цілий день було весело. Димко сновигав повсюди. І вся дітвора дивувалася з нього й чималими юрбами ходила дивитись, де ховався втікач, так що надвечір, як після череди корів, зім'ята й утоптана була солома коло лігва.

Мабуть, великим начальником був недавній полонений, бо слухались його й червоноармійці і командири.

Написав він Димкові всякі папери і на кожен папір печатку поклав, щоб не було ніякої затримки ні йому, ні матері, ні Топові аж до самісінького міста Петрограда.

А Жиган поміж бійцями ходив чортом і пісень таких заводив, що тільки ну! І реготали з нього червоноармійці і теж дивувалися з його горлянки.

— Жигане! А тепер ти куди?

Спинився на хвилинку Жиган, немовби легка тінь майнула на його маленькому обличчі, потім головою труснув одчайдушно:

— Я, брат, фі-іть! Дайош по станціях, по ешелонах. Я зараз нову пісню в них перейняв:

Ночь прошла в полевом лазарети.
День весенний и яркий настал.
И при солнечном, теплом рассвете
Маладой командир умирал...

Хоро-оша пісня! Я проспівав — дивлюсь: у старої Горпини сльози градом. «Чого ви,— кажу,— бабусю?» — «Та вмирав же!» — «Е, бабусю, це ж у пісні». — «Та коли б тільки в пісні,— каже,— а скільки ж і насправді». От в ешелонах тільки,— додав він, затнувшись трохи,— деякі товариші не довіряють. «Котись,— кажуть,— ковбасою. Може, ти шантрапа чи шарлиган. Іще вкрадеш що-небудь». От коли б і мені бумагу!

— А напишімо і йому, чого ж,— запропонував хтось.

— Напишімо, напишімо!

І написали йому, що «єсть він, Жиган, не шантрапа і не шарлиган, а елемент, який довів на факті свою революційність», і тому «сприяти йому, Жиганові, в співанні радянських пісень по всіх станціях, поїздах і ешелонах».

І багато хлопців підписалося під тим папером — цілі піваркуша та ще й на зворотному боці. Навіть рябий Пантюшкін, той, котрий навчився писати ще тільки тиждень тому, вивів усе прізвище до останньої літери.

А потім понесли до комісара, щоб дав печатку. Прочитав комісар.

— Не можна,— каже,— на такий папір та полкову печать.

— Чому не можна? Що їй станеться? Прикладіть, будь ласка. Що ж, даром, чи як, старався малий?

Усміхнувся комісар:

— Це той самий, із Сергєєвим?

— Він, дошкуль йому шельма.

— Та вже як виняток...— І приклав печатку до паперу.

Зразу ж на ньому РРФСР, серп і молот — документ.

І такий це вечір був, що давно таких не пам'ятали поселяни. Нема чого казати, як зірки, мов цеглою начищені, блищали! Або як вітер напоїв усе густим настоєм одцвітаючої гречки. А на вулицях що коїлось! Повисипали всі як є за ворота. Реготали червоноармійці задерикувато, верещали дівчата дзвінко. А лікпом Придорожній, сівши на мітингових колодках перед молоддю, що обступила його, пригравав на дворядці.

Ніч заходила тихо-тихо; засвітилися вогники в розпорошених будиночках. Пішли собі старі й малі. Але ще довго на заллятих місячним світлом вулицях сміялась молодь. І довго ще пригравала лікпомова вправна гармошка, і змагалися з нею розлогим тьохканням солов'ї з сусіднього прохолодного гаю.

А другого дня виїздив незнайомиць.

Жиган і Димко проводжали його до вигону. Біля похилої огорожі він спинився. Спинився за ним і весь загін.

І перед цілим загоном незнайомий міцно потиснув руки хлопцям.

— Може, коли-небудь я тебе побачу в Петрограді,— промовив він, звертаючись до Димка.— А тебе...— І він затнувся трохи.

— Може, де-небудь,— непевно відповів Жиган.

Вітер злегка ворушив волосся на його кудлатій голівці. Худенькі руки міцно тримались за жердини, а великі, глибокі очі впірились вдалину, перед собою...

На шляху ледве помітною цяткою ще виднів загін. Ось він зметнувся на останній пагорб коло нікольського яру... сховався. Вляглась хмарина куряви, знята копитами над гребенем пагорба. Позирнуло крізь неї поле під гречкою, і на ньому — більш нікого.

1926 р.

АРКАДИЙ ПЕТРОВИЧ ГАЙДАР

ПОВЕСТЬ

(На украинском языке)

Для среднего школьного возраста

**Перевод с русского
Александра Елисеевича Ильченко**

**Рисунки
Владимира Еремовича Савадова**

**Издательство «Веселка»,
Киев, Бассейная, 1/2**

Перекладено за виданням:
А. Гайдар, Повести. Издательство
«Молодая гвардия», 1974.

Редактор П. П. Засенко
Художній редактор Д. П. Присяжнюк
Технічний редактор Ф. Н. Резник
Коректор І. М. Поліщук
ІВ № 687

Здано на виробництво 25. VII. 1976 р.
Підписано до друку 9. XII. 1976 р.
Формат 84×108^{1/16}. Папір офс. № 1.
Фіа. друк. арк. 4. Обл.-вид. арк. 4,44.
Умовн. друк. арк. 6,72. Тираж 100 000.
Зам. 1524. Ціна в оправі № 4 53 коп;
в обклад. 35 коп.

Видавництво «Веселка»,
Київ, Басейна, 1/2.
Львівська книжкова фабрика «Атлас»
республіканського виробничого
об'єднання «Поліграфкнига»
Держкомвидаву УРСР
Львів, Зелена, 20.